

¹² *Emlékkönyv* II, 49.

¹³ *Emlékkönyv ...* II, 66–68.

¹⁴ *Egy az Isten; or The People Who Love but Once*, Translated from the Magyar of Maurus Jokai by John FRETWELL, W. N. LOEW, With an introduction essay by John FRETWELL, Jr., on Maurus Jokai and forty years of Hungarian literature, Author's edition, 1877. A fordítás mellett egy tanulmánya is megjelent *The Christian in Hungarian Romance* (A study of dr. Maurus Jokai's novel, "there is a God; or, the people who love but once.")

¹⁵ *Emlékkönyv ...*II, 70.

¹⁶ ÁCS Tivadar: *Böloni Farkas Sándor utóda*, Láthatár, 1943/11.

KOVÁCS SÁNDOR

JAKAB ELEK ÉS DÁVID FERENC¹

Jakab Elekre emlékezünk halálának 100-dik évfordulóján, arra a történészre, akit Ferencz József unitárius püspök 100 évvel ezelőtt tartott főtanácsi beszédében „egyházunk világító tornyának” nevezett.

Az 1897-es esztendő az unitárius egyháznak és – joggal mondhatjuk – a magyarságnak két világító tornyát oltotta ki: Brassai Sámuel és Jakab Elek. Néhány hónappal ezelőtt nagy polihisztorunkra, Brassaira emlékeztünk, ma pedig Jakab Elek emlékét idézzük.

A huszadik század végén elképzelhetetlen Kolozsvár múltjának tanulmányozása Jakab Elek hatalmas történelmi munkája fellapozása nélkül. Ugyan így, Dávid Ferenc életét és munkásságát sem lehet úgy megismerni, hogy a kutatásban ne Jakab Elek Dávid Ferenc emléke című műve legyen elsődleges forrásunk.

Tanulmányunkban elsősorban Gál Kelemen: *Jakab Elek élet- és jellemrajza* című munkájára támaszkodunk, és arra a kérdésre próbálunk meg választ adni, hogy miért okozott mérhetetlenül nagy csalódást Jakab Eleknek az 1879-es Székelykeresztúri Zsinat. Tudjuk, hogy Jakab Dávid Ferenc életrajzát egyháza felkérésére éppen a szóban forgó zsinatra készítette el, az egyházalapító püspök halálának háromszázadik évfordulójára.

Az életrajz megírásának gondolata már 1863-ban megfogalmazódott Jakab Elekben. A János Zsigmondról írott tanulmányában olvashatjuk, hogy a Dávid Ferencsel való foglalkozást „egy későbbi füzetre, vagy tán önálló munkára tartom fenn”.² Az unitárius egyház fennállásának 300-dik évfordulója tiszteletére, 1868 augusztusában, Tordán tartott zsinaton, – bár erről határozat nem született – eldöntötték, hogy emlékünnepélyt tartanak a 300 évvel ezelőtt mártíromságot szenvedett Dávid Ferenc tiszteletére. Hat évvel később, az 1874 decemberében tartott EKT gyűlésen Buzogány Áron következő javaslatát a Főtanács elé terjesztették: „Indítványom tehát az: mondja ki a Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Tanács határozatilag, hogy Dávid Fe-

renc, a magyar unitárius egyház alapítója halálának háromszázados évfordulója alkalmára nevezett reformátorunk és mártírunk életrajzát megírtni és kinyomtatni óhajtja, s e célból ünnepélyesség okáért az életrajz megírójának tiszteletdíjúl 400 forintot tűz ki³”. Jakab Elek 1875. január 12-én kelt levelében írja Ferencz Józsefnek: „A Buzogány ideája szép; ha te is jónak látod, nem fogok kitérni előle (...) Na, csak terveljétek ki, s ha a közbizalom felém fordul, nem utasítom vissza”. Ugyanazon év március 21-én Ferencz Józsefhez címzett levelében ez áll: „Dávidot tán értetted (...) megírom, a többit végezzék mások, bírálóm s ócsárló sokaságuk.”

Az 1875-ös Főtanács döntött az életrajz megírásának, jutalmazásának, terjedelmének, beadási határidejének és elbírálásának tárgyában.

Két év a megüresedett püspöki és főgondnoki szék betöltése körüli pártoskodással, sokszor személyeskedéssel és vitatkozással telt. Jakab Elek Ferencz József érdekében folytatott kampányt, de mellette álltak az erdélyi közélet neves személyiségei is. Ferencz József diszkréten tiltakozott személyének előtérbe helyezéséért, de hallgatólagosan tudomásul vette Jakab és köre elkötelezettségét. Orbán Balázs is Ferencz József párti volt, és érzelmeit nem is rejtette véka alá, világosan kitűnik ez 1876. augusztus 15-én írt leveléből.⁴

A püspökválasztás lejártával, 1877 elején Jakab Elek hozzálátott a tulajdonképpeni munkához. Február 2-i levelében kissé tanácstalanul kérdezi Ferencz Józsefet: „Mit tegyek az életrajz megírását illető konzisztóriummi megbízással? Tanácsolj. Engem bánt a kritika alá vetés (...) Bánt a 10 ívre szorítás. (...) Mit tegyek? Kérem tanácsodat?” Hosszú huzavona és kölcsönös sértődöttség után a Főtanács elfogadta az EKT javaslatát, miszerint: Jakab Elek 1879-re megírja az életrajzot, de annak sem tartalmát, sem terjedelmét a Főtanács nem befolyásolja; Jakab Eleknek „fáradsága és költségei kárpótlására” 400 forint tiszteletdíjat szavaztak meg. A Főtanács tehát elérte célját, azt: „hogy egy szellemi emlék legyen Dávid Ferenc halála háromszázados ünnepére, *anélkül, hogy a munka hivatalos jelleggel bírjon, hogy ez a vallásfelekezetiünk közérzúlete nyilvánulásának dekretáltassék, s ki lesznek kerülve minden, az EKT elsődleges bírálata nyomán netalán kifejlődhető kellemetlenségek*”. Jakab Elek figyelmen kívül hagyta a főtanácsi határozat azon részét, miszerint munkája nem bír hivatalos jelleggel, és nem képviseli egyháza véleményét, és az EKT azon ajánlatát sem fogadta el, hogy: „a könyv a vallásközönség tulajdona maradjon”. Ezzel a kikerülendőnek vélt kellemetlenségek sora megindult, kezdetben az anyaggyűjtés körüli nehézségek, majd később a mű fogadtatása okoz csalódást a jeles történésznek.

Az anyaggyűjtés problémáiról ír 1878. január 7-én kelt levelében: „Küldöm a kérésem a Konzisztóriumhoz Unitáriumok s kivált Dávidnak szolgáltatása tárgyában:

I. alatt a Kovács Istvánban levők

II. alatt a főkönyvtárban levők iránt, arra kérlek, hogy a katalógusokba jól nézzetek utána. (...) Itt nincs, nem volt, nem található – szólásformákat használni nem lehet. Nem adástól annál kevésbé tarthatok, mert közérdek

számára kérelmezek. Hass hát oda – írja Ferencz Józsefnek –, hogy haladék nélkül utána nézzenek az illető könyvtárismerősök, s kapjam meg amit könyvtáratok bír. (...) Lehet, hogy csak egy-kettőt találtok föl, nr. II-ből, de hát ez is jobb lesz semminél, megtettük a kutatást a fő forrásnál is: Csak a nr. I. alatti négy jöjjön kezeimhez, már az is nyereség. (...) A Múzeumnál meglehet, hogy van még belőlük sok, Szabóval tán ki lehetne vinni, hogy neked 10–20 napra adja ki, valami munkád ürügye alatt. (...) A legelső tán az, hogy a mit a mi könyvtárunk adhat, adja, s azután lehet a máshol lévőkért és lépéseket tenni ott vagy itt a Konzisztórium vagy Akadémia útján.”

A könyvtár adott, mit adhatott, de az is megtörtént, hogy Pap Mózsi, kollégiumi tanár, egykori főjegyző és püspökhelyettes, Ferencz József püspök hajdani ellenjelöltje a könyvtár kulcsát nem egyszer – s talán nem is egészen véletlenül – magával vitte. Jakab tehetetlen dühében alig tudott írni 1879. április 12-i levelében: „Kérlek szépen küldjed azonnal Dávid Ferenc levelét – írja a püspöknek – . (...) Elhíheded, ha a munka értéke nem kívánná, nem kérném. Vagy tán kételkedtek, hogy ítéloképes vagyok-e? Tán csak nem. (...) A Confessio is ott van, rá mutattam, szükséges a mű érdekében. Pap Mózsi nem viheti el a könyvtár kulcsát. Nincs joga. Ha elmegy sem szabad a tudománnyal ferizni (legalább kivételesen nem)!” (Azt csak zárójeliesen jegyezzük meg, hogy Pap Mózes a püspökválasztás miatt joggal orrolt Jakab Elekre, hiszen jól tudta, hogy Jakab teljes erőbedobással Ferencz József mellett agitált.)

Az anyaggyűjtés nehézségei mellett azt is el kellett döntenie, hogy a tudományos igényeknek megfelelően, vagy népszerűen írja meg művét. Végül amellett döntött, hogy két kiadás legyen: egy olcsó – csak szöveg; és egy drágább – szöveg és egyháztörténelmi emlékek. Még az angol, német és héber nyelvre való fordítás gondolata is felmerül, de sajnos egyik sem válhatott valóra.

Hosszas fáradozás és szorgalmas munka után a könyv megjelent. 1879-et írtak, és az Unitárius Egyház Dávid Ferenc halálának 300-dik évfordulóját készült megünnepelni, Székelykeresztúron. S ezzel elkezdődtek a bajok. A zsinat harmadik és egyben utolsó napján derült ki, hogy Jakab Elek jóhiszeműen, munkája kelendőse és anyagi haszna tekintetében túlzottan elszámította magát. Ennek következménye nemcsak az anyagi romlás lett, hanem lelki összeomlás is. A zsinat szervezőinek rovasára írandó, hogy a Dávid Ferenc Alapítvány és Életrajz augusztus 26-án, a zsinat harmadik napján került napirendre. Két napig egyetlen szó sem esett arról, hogy Dávid Ferenc nevét alapítvány és főként életrajz örököltette meg.

Sem Daniel Gábor főgondnok, sem Ferencz József püspök nem említette zsinatot köszöntő beszédében Jakab Elek nevét, s még csak azt sem, hogy a zsinatra elkészült a várva várt mű!

Mi volt az oka az agyonhallgatásnak? Rosszindulat, megnemértés, az a gyűlölet és irigység, melyről Jakab Elek leveleiben vall?

118 év távlatából sem könnyű tárgyilagosan foglalkozni a keresztúri zsinattal. Egyházunk nagy odaadással készült alapítója halálának 300-ik évfor-

dulóját méltóképpen megünnepelni. Félő azonban, hogy a zsinat a 19. század végének túlzott optimizmusával tekintett a világ unitáriusai felé. Hogy miért? Ez a második olyan zsinat, ahol az angol unitárius egyház képviseltette magát, s az erdélyi unitárius teológia is Anglia és Észak–Amerika felé nyitott, Channing írásainak magyar nyelvre fordítása következtében. Daniel Gábor főgondnok, köszöntő beszédében, kétszer is idézte Channinget, míg Dávid Ferenc nevét éppen, hogy csak megemlítette. A tizenkilencedik századvégi unitarizmust nem a dávidferenci teológiához való visszatérés jellemezte, hanem a nyitás, különösen az amerikai kontinensen élő hittestvéreink teológiájának irányában. Mindezek következtében az az érzésünk támadhat, hogy a keresztúri zsinat az egyház nemzetközi hírnevét volt hivatott öregbíteni, alapítójára pedig csendes kegyelettel emlékezni. Az angol unitárius egyház küldötteinek ünneplése, tiszteletbeli tanácsosokká választása, előadásuk meghallgatása, az Észak-amerikai Unitárius Társulat és ír alá-nemíró presbiteriánus egyházak üdvözlő iratai elvonták a figyelmet a hazai dolgokról. Nem az Unitárius Egyház és nem vezetőinek rosszindulatán múltott Jakab munkájának elbukása, hanem a körülményeken és a rendezők melléfogásán, és, valljuk be, nemtörődőségén, akik a harmadik nap tárgysorozatra tűzték Jakab Elek könyvének ismertetését, és csak két mondatban szóltak róla. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Jakab Elek annyira elbízta magát munkája kelendőségében, hogy semmibe vette a Képviselő- és Főtanács 1877-es határozatát.

Az 1879-es Főtanácsi Jegyzőkönyv 36. pontja alatt a következő végzés áll: „A Főtanács kedves kötelességének ismeri a maga méltányoló elismerését kifejezni Jakab Elek afia irányában azon lankadatlan buzgalmaért, melyet munkájának írásában s azért az áldozatkészségért, melyet munkája kiadásában vallásfelekezettünk közügye iránt tanúsított, s a maga résziről is ezen buzgalmas áldozatkészséget méltányolni iparkodván meghatározza, hogy az Egyházi Főtanács a korábbi határozata értelmében e célra megszabott 400 forint tiszteletdíj (...) száz forinttal pótolassék. – Köszönettel fogadván Kelemen Benő afiának ugyan e célból és célra (...) felajánlott száz forint adományát.”

Ezzel a végzéssel az ügy le lett zárva. A zsinaton 26 darab életrajz kelt el. Szép teljesítmény! Ezek után érthető Jakab Elek felháborodása, bár a zsinat semmi ellenkezőt nem tett az 1877-es Főtanácsi határozattal kapcsolatosan. Jakab szeptember 10-én vett annyi erőt magán, hogy püspökének többrendbeli leveleire válaszoljon, s levele a mélységesen sértett és csalódott ember keserű vallomása. „Vártam a zsinati végzések effectuatióját – írja –, vagy Buzogányt haza, nőmet vissza, hogy a történetek gyalázatos igazságtalanságáról, s a nem történetek átkozott, földalatti irigység – és intrika szülötti általi vérgig bosszantásomból valahogy vegyenek ki, világosítsanak fel, s győzzenek meg, hogy aztán megengesztelődve a dolghoz, s hozzád, s barátságunkhoz méltóan írhassek neked. (...) Te elküldted harmadik leveledet is, el ügyemben való igazi, hív fáradozásod látható jelét, 26 elárusított példány árát,

intact értékben (...). Hát Buzogány miért biztatott, hogy ő egyedül jót áll 3-400 példány elhelyezéséről? Hát a harmadik napra kellett halasztani a könyvem s ünnepetek, ha nem első, de minden esetre második ügyiratát? S úgy kellett ott vele és személyemmel elbánni? Hiszen Magyarország (...) magasztalja könyvemet? S a nagy unitárius háromszázados zsinat elítélésre méltónak tartja? Álljon ki vele bárki s indokolja? (...)

Mindháromkkal való ezen szívtelen, gonosz, unitárius jezsuitai eljárás vérig háborított s nem tudok magamhoz térni (...) Mert, barátom! Ez alkalmi munka! Ezzel a zsinaton és csak a zsinaton kellett volna fényes hatást megtenni (...), s mindebből semmi sem történt. Egy nyomorult toaszt, egy hideg elismerő írás (...).”

Október 22-én valamivel higgadtabb hangnemben írja Kovács Jánosnak: „Az Emlékirat ügyét a zsinat úgy elhibázta, hogy nincs az a felkent fia Istennek, aki jóvátegye...”

A zsinat hibáját már nem lehet jóvátenni, de a Keresztény Magvetőben igenis méltatni lehetett és kellett volna e hatalmas munka szerzőjét, ehelyett egy névtelen, másfél oldalas recenziót olvasunk a műről, mely száraz ismertetésnél alig tartalmaz egyebet.⁵ Jakab Eleket kárpótolhatta az, hogy a *Havi Szemle*, a *Magyar Polgár*, a *Protestáns Egyház és Iskolai Lap*, a *Koszorú*, a *Figyelő*, az *Erdélyi Protestáns Közlöny* és a *Századok* hasábjain egyaránt méltatták, és bírálták tudományosságáért, szorgalmáért, egyházszeretetéért. A ma unitáriusa számára szembeűnő az, hogy a *Dávid Ferenc emléke* másfél oldalas Magvetőben megjelent recenziója mellett Kőváry László és Péterfi Dénes kilenc és fél oldalon keresztül ismertette és elemezte a Dávid Ferenc emlékére írott pályamunkákat – himnuszokat és ódákat.

De az Emlékirat sorsa még nem rendeződött el véglegesen. Jakab Elek nyakán maradt 438 eladatlan példány, közel 900 forint értékben, s a megmaradt példányok mellett az egyháznál való komoly adóssága is nyomasztotta, melynek még kamatait sem tudta fizetni. Az EKT-től többször is kérte könyvei átvételét kamathátrálékának törlesztésére. Hosszas levelezés és könyörgés után a Főtanács 1887-ben „erkölcsi kötelességének érezve” utasította a Képviselő Tanácsot a megmaradt 393 példány 600 forinttal való megvásárlására. Ezzel az ügy végleg lezáródott, de sajnós a Jakab – Ferencz József barátság is kihűlt. Jakab Elek saját makacosságának, önfejűségének és lobbanékony természetének lett ismét az áldozata.

A Dávid Ferencről írott munkája egyedülálló egyháztörténetünkben, s ha valaki egyházalapító első püspökünkkel akar foglalkozni, nem kerülheti meg ezt a művet.

Befejezésül Gál Kelemennek *Jakab Elek élet- és jellemrajzához* írt előszavát idézem: „A már majdnem 400 esztendőös erdélyi unitarizmus kebelében nincs senki, Kénosi Tösért és Uzoni-Fosztó Istvánt is számítva, aki egyháztörténelmi kutatásaiban, közreadott önálló munkáival és tanulmányaival olyan halhatatlan érdemeket szerzett volna, mint ő, s aki hozzá hasonlítható volna.” Köszönöm a figyelmüket!

Jegyzetek

¹ Nyomtatásban most megjelenő írásunk 1997. október 15-én hangzott el a Jakab Elek halálának 100. évfordulóján. Az előadás szövegén nem módosítottunk.

² JAKAB Elek, *János Zsigmond választott magyar király s erdélyi fejedelem élete és uralkodása*, KerMagv 1863, 255.

³ *A Dávid Ferenc ügy*, KerMagv 1875, 67.

⁴ Aranyosszéki és tordai hitrokonainkhoz!

Soha talán az unitáriusoknak fontosabb zsinatja nem volt, mint az, amely e hó 27-én Árkoston fog megtartatni, mikor megürült püspöki székünk lesz betöltendő. Nekünk, kik most egy új korszak küszöbén állunk oly püspökre van szükségünk, ki magas míveltsége, társadalmi finomsága, tudományossága s főleg elragadó szónoki tehetsége által hasson és hódítson. Püspökünk ezután folytonos egybekötöttségben lesz angol és amerikai hitrokonainkkal, ez okon nyelvismerttel s kiváló képzettséggel kell bírnia. Püspökünk nemsokára a Magyar Országgyűlés felső házána tagja lesz, - ott felekezetünket méltóan kell képviselnie. Nekünk nemsokára Budapesten templomunk lesz, mikor tért nyerünk a magunkhoz hódításra, ha oly püspökünk lesz, ki a korszellemmel összhangzó hitelveinket az ékesszólás varázsával tudandja hirdetni. Mind e tulajdonok fényes egyesülését találjuk fel Ferencz József kolozsvári lelkészben, kit az üdvözült Kriza is végperceiben utódjául jelölt ki, s ez óhajttással szállt a sírba.

Apostoli hagyománya e nagy emberünknek minden igaz unitáriusnak szent örökségként volt kebelében megóva s bizonytal Ferencz József egyhangúlag lesz vala utódjául megválasztva, ha elő nem áll egy asszony cselszövénye a keresztény egyetértés megzavarására. Ez azonban haragosa lévén Ferencz Józsefnének az uralma alatt levő Berdek által ellenjelöltül felléptette Pap Mózsit s a vaskalapúak és maradancok közt pártot táboroztak össze a successió és a jó administráció hangzatos de üres jelszavával. Mert mi a successiót nem honosíthatjuk, az homlokegyenest ellenkezővén vallásunk szabad szellemével. Az administráció századrendű kérdés a fennebb érintett életbevágó indokok mellett; de különben is Ferencz József püspöksége nem akadályozza a jó administrációt, ő azt is bárkinél jobban érti, s mellette megmarad egyházi főjegyzőnek Pap Mózes az administráció kezelésére miután püspökünkre ügyis annál magasztosabb hivatás vár, mit Pap Mózes egyáltalában nem tudna betölteni, mert nem tagadom, hogy ő igen derék és tevékeny ember; de valljuk meg őszintén, hogy nem bírja a lángész azon tulajdonait, melyek püspökünkben ez idő szerént nélkülözhetetlenek; képzeljük őt a felső házban egy Hajnald, egy Ipolyi mellett. Vajon nem homályosulna, nem szorulna-e ott háttérbe? Aztán angol és amerikai hitrokonaink nagyon is nyereséges pártfogását nem resciroznónk-e oly főpappal, ki semminemű külföldi nyelvet nem bír, - főleg akkor, midőn ottani hitrokonaink ittjárt tagjai határozottan Ferencz József mellett nyilatkoznak hozzám és másokhoz intézett leveleikben. S vajon a fővárosban tért foglalhatnánk-e oly főpappal, ki minden egyéb csak szónok nem, s ki modorában nem bírja azon hódító behatást, mit Ferencz József mindenire ellenállhatatlan erővel gyakorol. Már most kérdem, vajon szabad-e, lehet-e nekünk ily fontos érdekeket ily kínálkozó nagy vívmányokat egyesek magán haragjának áldozatul hoznunk.

Nem! százszor nem! Nézetem szerént ma egyedül csakis Ferencz József a helyzet embere, egyedül ő áll ma az igények magaslatán; s szent meggyőződés az, hogy minden igaz unitáriusnak ő körülte kell csoportosulnia, s megválasztatását biztosítani, erre én önöket hitrokoni szeretettel és bizalommal fel is kérem. Ne csodálkozzanak azon ha én a szerény közkatona emelem fel szózatomat, de ennek oka jelöltünk túlszerénysége, ki Jakab Elek s más ügyeink élén álló tekintélyes egyéneknek a mellette még levélben való agitációt is, nem mintha nem éreznék a kötelességet missziója betöltésére, hanem nyilatkozata szerént azért, mert tolazkodni nem akar, s ha ötet méltónak hiszik, keresetlenül is fel fogja hívni a hívek bizalma. Ő betilja a maga mellett való működést, míg az ellenpárt minden rugót mozgásba hoz, s a viszonyokkal ismeretlenl félrevezeti.

Íme én feltártam önök előtt a valódi helyzetet megvilágítám körülményeink eddig homályos látkörét, határozzanak szabad akaratuk és bölcs belátások szerént, s szavazzanak úgy,

hogy azt később megbánás s önvád ne kövesse, hogy abból felekezetünkre kár és hátrány ne háromoljék.

Egyéb aránt maradok tisztelő hitrokonuk Orbán Balázs országgyűlési képviselő és jegyző. 1876. augusztus 15.

⁵ KerMagv 1879, 352-354.

DR. REZI ELEK

EGYHÁZUNK LÉLEKSZÁMAPADÁSÁNAK MEGOLDÁSRA VÁRÓ FELADATAI; A CSALÁDTERVEZÉS FONTOSSÁGA EGYHÁZUNK ÉS NÉPÜNK ÉLETÉBEN

A családtervezés kérdésével azért időszerű foglalkoznunk, mert egyházunkban az utóbbi évek lélekszám-kimutatásai szomorú statisztikai képet mutatnak, amelyről mindnyájunknak van tudomásunk.

Kiindulási alapként az utóbbi évek statisztikai adataira tekintünk:

– 1995-ben a *keresztelések* száma 570, a *temetések* száma 1041, **természetes apadás 471**, ehhez még hozzáadódtak a kiköltözések, kitérések, amelynek eredményeképpen a lélekszám **574-gyel csökkent. (68 211)**.

– 1996-ban a *keresztelések* száma 593, a *temetések* száma 1151, a **természetes apadás 558**, a kiköltözésekkel, az egyházközségi lélekszám pontosítások következtében, **az apadás 863 lélek volt! (67 338)**.

– 1999-ben a *keresztelések* száma 558, a temetések száma 1029, a **természetes apadás 471**, a kiköltözésekkel együtt az **apadás 654 volt** (összlélekszám **65 517**).

– 2001-ben a *keresztelések száma* 560, a *temetések száma* 944, a **természetes apadás 384** (1990 óta ez a legjobb arány), a kiköltözésekkel együtt azonban **az apadás 796** (összlélekszám **64 071**) (a kimutatást mellékelem).

Az adatok világosan mutatják, hogy egyházunk évente egy-egy jó közepes nagyságú egyházközség lélekszámával apad. 1970 óta egyházunkban a lélekszám 1988-ban volt a legmagasabb: 72 123. Ha összehasonlítjuk ezt a 2001. évi adatokkal, akkor szomorúan tapasztalhatjuk, hogy 13 év alatt 8052 lélekkel apadt egyetlen egyházunk lélekszáma. Az 1992-es népszámlálási adatokat az unitáriusok lélekszámára vonatkozóan nem tekinthetjük teljesen megbízhatóknak, mert az egyházi nyilvántartással szemben nagy a különbség, ugyanakkor nem tudunk például ukrán, tatár, szerb stb. nemzetiségű unitáriusokról, ellenben a romák (cigányok) számaránya kétségtelenül nagyobb egyházunkban, mint a népszámlálás által közölt adat. A népszámlálási adatai: összesen 76 708, a megoszlás: magyar 74 021, román 1457, roma